

אָרױן קױדס אױ משכן קױדס שױטת בצלאל מױל שױטת משה

ועשו ארון עצי שיטים ... ועשית שולחן ... מנורה ... ואת המשכן תעשה: (שמות פרקים כה כו, פרשת תרומה).¹
 ראו קרא ה' בשם בצלאל ... ויעשו ... את המשכן ... ויעש את הקרשים ... ויעש בצלאל את הארון: (שמות פרקים לו לז, פרשת ויקהל).²
 וְאֵה קְרָאֲתִי בְשֵׁם בְּצַלְאֵל בְּרָאִיִּי בְרַחֲוֹר ... וְעָשׂוּ אֶת פְּלִאֲשֶׁר צִוִּיתָךְ: אֵת אֵהֶל מוֹעֵד וְאֵת הָאָרֹן לְעֵדֶת ... וְאֵת הַשְּׁלֹחַן ... וְאֵת הַמְּנֹרָה הַטְּהֵרָה ... וְאֵת מִזְבַּח הַקְּטֹרֶת: (שמות לא ב-ח, פרשת כי תשא).³

מסכת ברכות דף נה עמוד א – משה הפך את הסדר שהצטווה ובצלאל החזיר: משכן תחילה
 אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן: בצלאל על שם חכמתו נקרא. בשעה שאמר לו הקב"ה למשה: לך אמור לו לבצלאל עשה לי משכן ארון וכלים, הלך משה והפך, ואמר לו: עשה ארון וכלים ומשכן. אמר לו [בצלאל למשה]: משה רבנו, מנהגו של עולם - אדם בונה בית ואחר כך מכניס לתוכו כלים, ואתה אומר: עשה לי ארון וכלים ומשכן! כלים שאני עושה - להיכן אכניסם? שמא כך אמר לך הקב"ה: עשה משכן ארון וכלים. אמר לו: שמא בצל אל היית וידעת!⁴
 אמר רב יהודה אמר רב: יודע היה בצלאל לצרף אותיות שנבראו בהן שמים וארץ.⁵

שמות רבה פרשה נ סימן ב – משה כסדר שהצטווה ובצלאל מקדים: ארון תחילה

"תן לחכם ויחכם עוד" (משלי ט ט) - זה משה ... שהיה למד תורה מפי הגבורה ובא ואמר לישראל ומטיבן והוא מוסיף להם חיים.⁶ דבר אחר: "תן לחכם ויחכם עוד" - זה בצלאל. אתה מוצא בשעה שאמר הקב"ה למשה: "עשה המשכן", בא ואמר לבצלאל. אמר לו [בצלאל למשה]: מהו המשכן הזה? אמר לו: שישרה הקב"ה שכינתו בתוכו ומלמד לישראל תורה. אמר לו בצלאל: והיכן התורה נתונה? אמר לו: משאנו עושים את המשכן אנו עושים הארון. אמר לו: רבנו משה, אין כבודה של תורה בכך, אלא אנו עושים הארון ואח"כ המשכן לפיכך זכה שיקרא על שמו שנאמר: "ויעש בצלאל את הארון".⁷

¹ סדר בניית המשכן וכליו בפרשת תרומה הוא: קודם הארון ואח"כ המשכן. ולא רק הארון, אלא גם השולחן והמנורה. הסדר הוא מהתכלה אל ההכלה, מהפנים אל החוץ, מהתוכן אל המסגרת (להוציא את מזבח הזהב שבא אחרי המשכן ו"מקלקל את השורה" במקצת, ראו דברינו **מזבח הזהב** בפרשת תצוה).

² סדר בניית המשכן וכליו בפרשת ויקהל הוא הפוך: קודם המשכן ואח"כ הארון (והשולחן והמנורה ומזבח הזהב שנמצא כאן כסדר, ביחד עם כל הכלים הפנימיים) - מההכלה אל התכלה, מחוץ אל הפנים ומן המסגרת אל התוכן. על הבדל זה שבין שתי הפרשיות נרצה לעמוד. מה משמעות הבדל זה ומה חשיבותו? אגב, בשתי הפרשות בולט הארון כראשון בין הכלים. בפרשת תרומה הוא כאמור ראש לכל מלאכת המשכן, ובפרשת ויקהל מוזכר במפורש שמו של בצלאל רק לגבי הארון "ויעש בצלאל את הארון", בעוד שבכל שאר הכלים, כולל המשכן עצמו, כתוב בלשון סתמית: "ויעש" או "ויעשו". הבדל לשוני זה עשוי לסייע בגישור הסתירה לכאורה שבין פרשת ויקהל ופרשת תרומה.

³ יש שמדקדים שכבר בפרשת כי תשא, באזכור הראשון של בצלאל כאמן המשכן הראשי, סדר הכלים הוא כמו בפרשת ויקהל שבאה מאוחר יותר: אהל מועד תחילה ואח"כ הארון ושאר הכלים. אך נראה שעיקר ה'מחלוקת' היא בין פרשת תרומה שם נאמר הציווי לראשונה ובין פרשות ויקהל ופקודי שם מוזכרת העשייה. שם עיקר הפירוט של המשכן, הקרשים היריעות לכיסוי וכו'. אבל נכון שבמקומות שבהם מוזכר שמו של בצלאל, הסדר הוא משכן תחילה, כשיטתו שנראה להלן.

⁴ ראו מקבילה לשיטה זו בקהלת רבה ז יא: "טובה חכמה עם נחלה ... זו חכמתו של בצלאל, שהנחיל ארון לישראל. ובשעה שאמר לו משה עשה ארון וכלים ומשכן, אמר לו בצלאל: משה רבינו, מביאין את הכלים ומעמידין אותם באויר? בתחילה יעשה המשכן ואחר כך יעשה הארון. אמר לו משה: שמא בצל אל היית יושב וידעת". לפי שיטה זו, הסדר בפרשתנו פרשת ויקהל הוא הסדר המקורי לפיו נצטווה משה. הסדר שבפרשת תרומה הוא "חידוש" של משה ובצלאל בחכמתו החזיר את הסדר הנכון: משכן תחילה. למה הפך משה את הסדר בפרשת תרומה? לנסות את בצלאל? האם חשב שזה הסדר הנכון, שהרי הוא שהוריד את הלוחות ואת התורה וצריך היה לאכסנם במקום כלשהו (סיבה טובה שנראה בהמשך). בכל מקרה, בצלאל בחכמתו גילה את הסדר הנכון והחזירו על כנו כפי שהוא בפרשתנו: קודם משכן ואח"כ הארון (ואח"כ שאר הכלים). והפסוק: "ויעש בצלאל את הארון" בא להדגיש שבצלאל אכן הקפיד על הסדר ודווקא כאן עשה את הארון - לאחר המשכן.

⁵ אפשרות אחרת להסבר מחלוקת משה ובצלאל הוא הקשר של המשכן לבריאת העולם ולסדר האירועים שם כפי שנראה בהמשך. דרשות נאות יש לנו על פסוק זה במשלי ועל המקבילה לו בספר דניאל ב כא: "יִהְיֶה חֲכֵמָא לְחַפְמִיָּין". ראו בשמות רבה שם גם על נח וכן בגמרא עירובין סה ע"ב ובבא קמא ק"ג ע"א בשיח תלמידי חכמים ובמשמעות: כבר תבין בעצמך. וכאן, בדרשה הראשונה, החכם שמוסיף חכמה הוא משה, אבל מיד אחריו באה הדרשה על בצלאל שהוא המוסיף חכמה על החכם שהוסיף חכמה.

⁷ היפוך התפקידים של משה ובצלאל כאן משמש רקע להבדל מהותי יותר. לפי מדרש זה (וכן הוא בתנחומא כאן), הסדר בפרשת תרומה הוא הסדר המקורי וה'נכון'. כך הצטווה משה וכן בסוף גם עשה בצלאל. בפרשת ויקהל משה משנה מהסדר שהצטווה אולי משום שלפי הבנתו יש הבדל בין הסדר העקרוני והתכליתי (מטרת המשכן היא אכן הארון והתורה) ובין הסדר המעשי: משכן בונים

אבן עזרא שמות פרק כה פסוק כב – הסדר בויקהל הוא הנכון, הסדר בתרומה הוא 'ביאור'
 ויש לשאול, למה הזכיר השם הארון בתחילה, כי כתוב: "את תבנית המשכן ואת תבנית כל כליו" (שמות כה ט). ומנהג הלשון לבאר האחרון שהשלים בו, כמו: "ואתן ליצחק את יעקב ואת עשו, ואתן לעשו את הר שער ... ויעקב ובניו ירדו מצרים" (יהושע כד ד). על כן החל ופירש כלי המשכן. והחל מהנכבד, ואחר כך השולחן והמנורה, ואחר כך "ואת המשכן תעשה" (שמות כו, א). והנה משה, כאשר הקהיל כל העדה, החל לומר להם בתחילה המשכן והאהל (שמות לה יא), ואחר כך הארון. ואין צורך שילמד אדם את משה.⁸

שמות רבה נ א – ההשוואה עם בריאת העולם

"ויעש בצלאל את הארון". זהו שכתוב: "פתח דבריך יאיר מבין פתיים" (תהלים קיט קל), בשעה שברא הקב"ה את עולמו, היה כולו מים במים, שנאמר: "וחושך על פני תהום ורוח אלהים מרחפת על פני המים" (בראשית א ב). ר' יהודה ור' נחמיה. ר' יהודה אומר: האור ברא הקב"ה תחילה ואח"כ העולם. משל למלך שבקש לבנות פלטיין והיה המקום אפל. מה עשה? הדליק נרות ופנסין לידע היאך הוא קובע תְּמַלְיוֹס.⁹ לכך האור נבראת תחילה. ור' נחמיה אומר: העולם נברא תחילה. משל למלך שבנה פלטיין ועטרו בנרות.¹⁰

שאל רבי שמעון בן יהוצדק את רבי שמואל בר נחמן, אמר לו: בשביל ששמעתי עליך שאתה בעל הגדה, מהיכן נבראת האורה? אמר: נתעטף הקב"ה בְּשֵׁלְמָה והבהיק העולם מזיוו מראשו ועד סופו, כמו שכתוב: "עֲטָה אֹרֶךְ כְּשֵׁלְמָה" (תהלים קד ב), ואח"כ: "נוֹטָה שְׁמַיִם כְּפִירְעָה".¹¹

לפיכך: "פתח דבריך יאיר". ממנו למדו הצדיקים כשהיו מתחילין בדבר היו פותחין באורה תחילה.¹²

אתה מוצא בשעה שאמר הקב"ה למשה שיעשה את המשכן, בא משה ואמר לו לבצלאל שיעשה את המשכן. אמר בצלאל: ובמה אפתח תחילה? פתח בארון שנאמר: "ויעש בצלאל את הארון" ואומר: "ועשו ארון".¹³

כמו שאדם בונה לו בית וכמו שהקב"ה בנה את העולם (שיטת ר' נחמיה להלן). בצלאל לעומת זאת מתעקש על הסדר המהותי/עקרוני כפי שהוא בפרשת תרומה, בציווי המקורי. ועדיין שיטה זו צריכה להסביר את הסדר בפרשתנו – פרשת ויקהל ואת פשט הפסוקים שכן אלה מתארים את הביצוע המעשי ובהם הארון הוא לאחר המשכן. אולי בצלאל אישית התחיל בארון ("ויעש בצלאל את הארון") ואחרים "חכמי לב" עשו במקביל את המשכן.

⁸ נעשה אתנחתא במדרשים, ונראה איך פרשן מקרא כאבן עזרא פותר את הסתירה בין פרשת תרומה ופרשת ויקהל. בפרשת תרומה, המתארת את ציווי הקב"ה למשה, היה תיאור כללי של המשכן והכלים, בזה הסדר, ככתוב שם: "את תבנית המשכן ואת תבנית כל כליו". והיה שם גם פירוש והסבר פרטני, מהקב"ה למשה, וזה היה בסדר הפוך, כי הקב"ה התחיל "לבאר האחרון שהשלים בו". שאגב, הוא גם הנכבד והחשוב, היינו הארון. בפרשת ויקהל, מספר משה לעם לפי הסדר המקורי שנאמר לו בהר ואין צורך בפירוש בסדר הפוך, כי משה כבר יודע את כל הפרטים ומי הוא שילמד את משה מה שמע בהר. בשורה התחתונה, אבן עזרא הולך בשיטת הגמרא בברכות ה"ל, שהסדר של פרשת ויקהל הוא העיקר והוא המקור, אבל בדרך שונה בתכלית. משה לא הפך שום סדר ואין שום חכמה מיוחדת של בצלאל ושום עימות בינו ובין משה. הסדר ההפוך לכאורה שבפרשת תרומה איננו אלא 'הביאור' מהאחרון לראשון. המדרש מנסה ליצור דרמה ומתח בין שתי השקפות על מהות המשכן ותכליתו: תוכן מול הכלה, תכולה מול מסגרת וכו'. את אבן עזרא מעניין לחתור לפשט המקרא ובעזרתו לגשר בין קריאות שנראות לכאורה שונות, אבל נראה שגם הוא יסכים שלהפוך הסדר בפרשת תרומה יש מסר "מהנכבד" אל הפחותים ממנו. נחזור לעולם המדרש.

⁹ תמליוס = אבן היסוד, התשתית עליה נבנה הבית.

¹⁰ מה נברא קודם: העולם (מסה) או האור (אנרגיה).

¹¹ תוספת מדרש זה באה לכאורה להכריע כשיטת ר' יהודה שהאור או האורה נבראו תחילה. ר' שמואל בר נחמן הוא מבעלי האגדה המובהקים, מדור האמוראים, והוא הסמכות להכריע. ראו אזכורו כבעל הגדה או אגדה שפונים אליו בשאלות של אגדה, גם באיכה רבא ג ס, ויקרא רבה לא א, מלבד אזכור הדרשה על האורה שזכר במקורות רבים, ונוסף על בראשית רבה ושמות רבה שהבאנו כאן. וכאן הוא עושה זאת, על סמך הפסוק בתהלים שקובע שהאור נברא תחילה. ומהאור יעבור הדרשן לארון כפי שנראה להלן.

¹² המדרש דורש את עצמו. הוא דורש את הפסוק "פתח דבריך יאיר מבין פתיים" באופן שמבסס את שיטת הדרשנים לפתוח כל דרשה באיזה פסוק "מפתיע" שיעורר את השומעים (הפתיים!) להקשיב. ועכשיו ששיטה זו נעשתה מקובלת ונפוצה (בפרט בדרשות בע"פ), הדרשן לוקח את הפסוק "פתח דבריך יאיר" ומשתמש בו כפתחה לדרשה העוסקת בקשר של בריאת העולם והאור (והדרשן שלנו ימשיך אותה למשכן ולארון). המדרש המקורי, כך נראה, הוא בבראשית רבה ג א ה' הדן בנושא בריאת האור: "ויאמר אלהים יהי אור. רבי יצחק פתח: פתח דברך יאיר מבין פתיים – ר' יהודה אומר: האורה נבראת תחילה ... ור' נחמיה אומר: העולם נברא תחילה וכו'". ושם בולט במיוחד השימוש הכפול "הסיבוב" שעושה הדרשן בפסוק "פתח דבריך יאיר". ראו שם במקור. מכאן ואילך מתחילה, כך נראה, התוספת של מדרש שמות רבה שלוקח את כל הנושא למשכן. וההכרעה כשיטת ר' יהודה עשויה להשליך גם על המחלוקת שלנו: ארון תחילה או משכן תחילה.

¹³ הקשר עם בריאת העולם (שהוא מוטיב העובר כחוט השני במעשה המשכן כולו) מזכיר לנו שגם במעשה הבריאה יש דואליות באור שפעם הוא מופיע ביום הראשון בתחילת הבריאה (מקבילה לפרשת תרומה) ופעם שנייה ביום הרביעי בו נבראו המאורות (מקבילה לפרשתנו). האור הקוסמי (אור שבעת ימי בראשית שאח"כ נגנז) מול האור של מערכת השמש הוא "המאור הגדול". הארון הוא האור "שממש יוצאת אורה לעולם" (שיר השירים רבה ד ו), המשכן הוא העולם "אוהל מועד" – שהעולם הוקם עמו" (במדבר רבה יב יא) והאנלוגיה ברורה: אור – עולם – אור = ארון – משכן – ארון. ולעצם המחלוקת בין השיטה הראשונה (הגמרא בברכות – משכן תחילה) ובין השיטה השנייה (שמות רבה ותנחומא ה"ל – ארון תחילה), מדרש זה מצטרף לדעה השנייה שהארון נעשה תחילה ובסדר של פרשת תרומה. תאמר, שאין זה "כתוב שלישי המכריע ביניהם" משום ששניהם מדרשי שמות רבה והם בעצם אותה שיטה. אפשר. אבל אנו נאמר שהאנלוגיה לבריאת העולם היא שמטה את הכף לשיטה השנייה וזה הממד החדש שמוסיף מדרש זה. בכל מקרה, יש לשים לב לאופן בו מסיים המדרש, בשילוב בין שני הפסוקים "ועשו ארון" מפרשת תרומה ו"ויעש בצלאל את הארון" מפרשת ויקהל. וגם במעשה בראשית סוף סוף הבריאה הראשונה היא "ויהי אור", כפי שמדגיש המדרש הבא.

שמות רבה לד ב – הארון מכיל את התורה שקדמה לכל

דבר אחר: "ועשו ארון עצי שטים" - מה כתיב למעלה? "ויקחו לי תרומה", מיד: "ועשו ארון עצי שטים!" מה התורה קדמה לכל, כך במעשה המשכן הקדים את הארון לכל הכלים. מה האור קדם לכל מעשה בראשית ... אף במשכן, התורה שנקראת אור, דכתיב: "כי נר מצוה ותורה אור", קדמו מעשיה לכל הכלים.¹⁴

פרשת עקב: בעת ההיא אמר ה' אלי פסול לך שני לוחות אבנים ... ועשית לך ארון עץ ... ואעש ארון עצי שטים ואפסול שני לוחות אבנים ואעל ההרה ... (דברים פרק י פסוקים א-ג).¹⁵

שבת שלום

מחלקי המים

מים אחרונים 1: ראו שמות רבה נא א שגם היו שני משכנות: "כך וכך יצא למשכן וביתר עשיתי משכן לעדות". אם כך, היו גם שני ארונות וגם שני משכנות! משכן קבע \ בית מקדש \ עבודת הקורבנות – משכן תחילה. משכן ארעי \ בית מדרש \ מקדש מעט \ משכן העדות – ארון תחילה. ראו דברינו בפרשת פקודי הסמוכה שני משכנות.

מים אחרונים 2: לאחר 'סגירת הגיליון, הפנה את תשומת לבנו ישראל יובל לדברים הבאים של הרב קוק (עין איה על ברכות ט כט, על הגמרא שהבאנו בראש הדף) בשבח אמנות הציור.

הרגש הטבעי של הנפש המצטיינת במלאכת המחשבת של הציור, עיקר כשרונו הוא שיהיה ציורו חזק מאד וטבעי. רגשו הפנימי שהוא הכישרון המיוחד לחכמה הזאת של מלאכת הציור, לא תתנה בשום אופן לצייר איזה דבר שלא כמנהגו וארחו הראוי לו ע"פ תכונתו. כחכם הזמרה האמיתי אשר בשמעו קול של נגינה שאינו ע"פ חוקי ההרמוניא הטבעיים החקוקים בנפש, לא תוכל נפשו לשאתה וכיר שכאן יש חסרון סדר ... שאינו ראוי לפי מצב הנפש הטבעית בסדרי ההרמוניא. גם הצייר האמיתי רושם של הרגשו חזק מאד לצייר כל דבר ע"פ טבעו המיוחד לו, ואותו הצביון שיש במציאות מוכרח הוא שיצא מתחת יד ציורו, והשינוי שבין המציאות אל הציור לא תוכל נפשו העדינה לקבל במנוחה. והנה הרגש הזה של הציור כשהוא נשלם לכל פרטיו הוא חכמה רבה וצריך לזה כשרון טבעי בנפש, ומכש"כ במעלה העליונה של חכמתו של בצלאל בציורו שנחה עליו רוח אלהים ... והנה ודאי יש הבדל בין הסדר המצטייר אצל המשיג החכם מצד חוקי החכמה, לסדר המצטייר אצל המצייר מצד כשרון של חכמת הציור והרגשו העמוק. שאצל החכם המשיג בחכמתו, יפול הסדר בכל דבר כפי הראוי מצד החכמה והמוסר, ואצל המצייר הטבעי האמיתי יפול הציור אצלו כפי מה שהוא בעולם המציאות, וכל חכמתו הוא, היא במה שהוא שוה בהתפעלות ציוריו אל המציאות בפועל. והנה לגבי אדון כל המעשים יתברך אין הבדל כלל בין סדר של חכמה לסדר של ציור, כי החכמה העליונה מגביהה לשבת ומשפלת לראות, וכח הציור עצמו ושוינו עם המציאות הלא הוא חק מחקי המציאות, שיצרים יוצר כל בחכמה ובצדק נשגב. ... ע"כ בצלאל ע"ש חכמתו המיוחדת לו ההרגשית, שתוכל להרגיש בחזקה את המציאות כמו שהיא, שהוא כשבא בתכלית שלמותו עם ברכת אלהים של "ואמלא אותו רוח אלהים בחכמה ובתבונה ובדעת", הוא מתלונן בצל-אל שהוא קרוב למעלת הנבואה שנושאה היא החכמה האלהית שהיא דבר ד' אור-אל "פתח דברך יאיר", והסכים לו משה, באשר הרגש הטבעי הוא הכח האלהי שעל ידו תתגלה החכמה האלהית ביצירת נפש האדם ההרגשית ע"פ תכונתה האמתית.

¹⁴ הרי לנו מדרש נוסף שלכאורה נוטה לשיטה שהארון קדם תחילה וכשיטת ר' יהודה שהאור נברא תחילה ושהסדר שבפרשת תרומה הוא הנכון. כל זאת, בניגוד לגמרא בברכות ולפשוט הפסוקים בפרשתנו פרשת ויקהל המתארת את הביצוע בפועל. אבל נראה שמדרש זה, שנמצא בתחילת פרשת תרומה (!), איננו מתעסק בפרשנות הפסוקים ובסתירה שבין פרשת תרומה לפרשת ויקהל, אלא מבקש להדגיש את הרעיון ואת העיקרון בלבד ('הביאור' בשיטת אבן עזרא) ולהוסיף את הממד של התורה ולימודה. ראו שם בהמשך את הדגש על כך שהתורה פתוחה לכל ושווה לכל נפש (בניגוד אולי למשכן ששם יש מעמדות ודרגות של קדושה ואיסורים): "ועשו ארון - מפני מה בכל הכלים האלה כתיב ועשית ובארון כתיב ועשו? א"ר יהודה ב"ר שלום: א"ל הקב"ה: יבואו הכל ויעסקו בארון כדי שיזכו כולם לתורה. א"ר שמעון בן יוחאי: ג' כתרים הם, כתרי מלכות וכתרי כהונה וכתרי תורה. כתרי מלכות זה השולחן ... כתרי כהונה זה המזבח ... וכתרי תורה זה הארון ... ומפני מה בכלן כתיב ועשית לו ובארון כתיב ועשו עליו ללמדך שכתרי תורה מעולה יותר מכולן זכה אדם לתורה כאלו זכה לכולן".

¹⁵ הרי לנו פסוק מפורש בתורה שמיד כאשר נתנה התורה עשו ארון לאחסנה. אמנם אין זה אותו ארון שהיה אח"כ במשכן (ראו רש"י ורמב"ן על הפסוק בפרשת עקב שם, בפרט מה קרה לארון זמני זה לאחר שנבנה הארון של בצלאל), אבל הנימוק של בצלאל "אין כבודה של תורה בכך" תקף גם כאן. על נושא שני הארונות (ואולי שלושה) זכינו כבר לדון בדברינו שני ארונות היו בפרשת עקב. לענייננו, מלבד הסיוע הנוסף לדעה שהארון (האור, התורה) קדם למשכן, אפשר שעניין זה של שני ארונות מגשר בין שתי הדעות, נותן מקום לשתייהן ויש לנו פתרון למחלוקת משה ובצלאל מה קודם למה. הדבר תלוי בזמניות מול קביעות. בארעיות ובנסיונות חיים משתנות ונזילות (בנדודים) ארון זמני קודם למשכן: במחנות הצבא, בטילים, בשבעה). אך בישוב ובאחיזה של קבע משכן קודם לארון הקבע. רמז לדורות? לנו? ואולי כבר בסוף בית שני ולאחר החורבן כשבנו בתי כנסת וארונות קודש.